

Таранець В. Г.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри германських та східних мов
Міжнародного гуманітарного університету

ВЕЛЕСОВА КНИГА (ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ). ЧАСТИНА 7

Анотація. На матеріалі текстів ВК розглядаються найбільш вживані та важливі для змісту числа, які ще не були об'єктом нашого аналізу, зокрема, це прості числа та інші кількісні показники.

Ключові слова: Велесова книга, числа, один, два, три, чотири, п'ять, десять, сто, тисяча, тьма.

ЧИСЛО ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ¹

Зародження поняття числа належить до дуже давніх часів, і перші позначки кількісних одиниць зустрічаються у пам'ятках до появи писемних свідчень у індоєвропейських народів [4]. Найдавнішими у слов'ян є свідчення про «рези» і «черти», які відзначають, що така лічба первинно полягала у нанесенні зарубок або рисок на дереві чи подібному предметі і відображала, як правило, рахунок одиницями та їх групами. У Велесовій книзі числа зустрічаються у вигляді словесних позначень і відображають як прості одиниці першого десятка, так і складні утворення, включаючи тисячі і більші найменування, до аналізу яких переходимо.

Число *один* знаходить у текстах ВК різнокореневе відображення, серед яких найпростішими є форми ОНОІ, ІНА, як, наприклад: (д. 16-А) «В оне врем'я був муж», (д. 22) «Одна частина [русів] пішла до Голуні і там залишилась, а інша – біля Києграда». В останньому контексті перекладу «одна» та «інша» передаються у ВК одним і тим же словом ІНА. Виходячи із нашого дослідження [4, с. 72–76], зазначені форми можуть бути виведені із іє. **k^wena* зі значенням 'частина, одиниця'. Цей корінь свідчить у різних слов'янських мовах і, на нашу думку, належить до найдавнішого часу існування. Початковий приголосний в корені редукувався і зник, його сліди залишилися у вигляді лабіальної ознаки в наступному голосному /-o-/ слова ОНОІ. Цей голосний є архаїчним і засвідчує давність форми стосовно слова ІНА. У цілому форми ОНОІ – ІНА вказують на відомому нам із попереднього змїну /o > i/, тобто перехід заднього голосного в якість звука переднього ряду.

Відносно ускладненим виглядить корінь іє. **k^wedina* з тим же значенням, який у текстах ВК отримав такі реалізації: (д. 2-Б) ЕДІНУ, (д. 8) ЕДИН, (д. 17-В) НЕ ІЕДІНОІ («жоден»), (д. 20 /фрагменти/) ІЕДІН, (д. 8 /27/) ЕДІНА, (д. 30) ЕДИНЬ, зокрема: «Бог є один [ЕДИНЬ] і множествен», «Сверензе суть дві [ДВЬ]: одна [ЕДІНА] вєндєська, а друга [ДРУГА] годєська». Наявність початкового ІЕ- в окремих формах свідчить про реалізацію в цій позиції йотованого приголосного з голосним /je-/ , мабуть, і початкове Е- в інших формах повинно читатися так само, як /je-/. Йотація є наслідком розвитку анлаута іє. **k^we-*, який у слов'янських мовах змінився в напрямі: **k^we-* > псл. **kwe-* > **kje-* > *(*h*)*je-* > *je*. Зустрічаємо також початкове *h-* у слові укр. *година* (час), яке відноситься до того ж іє. кореня.

У значенні кількісного числівника вживаються словоформи, в яких у якості композита зі значенням 'один' виступає складник *-krat* 'кратний', наприклад: (д. 2-А) «Стократ [СТОКРАТОІ] починалася Русь», (3-А) «П'ятикратне [ПЕНТОКРАТО] славлення богів», (д. 4-Г) «пиймо [суру] тричі, славлячи богів п'ятикратно [ПЕНТОКРТ] щодня», а також: (д. 20 /фрагм./) ТРИКРАТЕ, (24-Б) ПЕНТЕКРАТЫ, (26) ПЕНТОКРАТОІ. Корінь *-КРАТ-* іноді втрачає голосну, замінюючою складовою у цьому випадку виступає сонорний плавний /-г-/ , як це часто трапляється в текстах ВК.

Вищеназване *-krat* утворює споріднені форми у слов'янських та інших іє. мовах, пор.: укр. *карбувати*, рос. *рубить*, нім. *Kerbe* 'зарубка', *ritzen* 'вирізати', рун. *waritu* 'вирізаю (руну)', початковий склад в яких, маючи на початку приголосні *k-* та *w-*, можна звести до вигляду іє. **k^we-* 'людина; один'. Цікаво зазначити, що в корені іє. **k^we-dina* можна виділити складові 'людина + одна', або в цілому 'одиниця', як відмічено вище в прикладах із ВК. Цей же корінь притаманний найменню германського головного божества Одіну, якого ще називали 'одноким' [4, с. 76].

У текстах ВК вживається порядковий числівник *перший*, який має такі форми реалізації: (д. 3-Б) ПРВЪ, (д. 4-Г) ПЕРВЪ, (д.11-а) ПЕРВІЕ, (д. 22) ПЕРЬВА, (д. 33) ПРВЕ, (д. 38-А) ПЕРВЬЕ, в яких структурно виділяється два склади типу ПЕР-ВІЕ, що в давнину представляли відповідно дві морфеми. Початкова форма відзначає корінь ПЕР-, що реалізується, наприклад, у мовах: укр. *перший*, рос. *первый*, лат. *prima*, днв. *forist*, нім. *Fürst* 'князь'. У давньонім. формі *forist* реалізуються суфікс *-ist*, що виражає найвищу ступінь прикметника, та корінь *for-* зі значенням 'передній'. Вочевидь, просторове значення прикметника 'самий передній' перейшло в категорію числа 'перший', який і засвідчений в текстах ВК. У цьому вжитку кореневий приголосний /-г-/ може бути складотворчим, у результаті чого корінь приймає вигляд ПР-.

Наступне просте число *два* знаходить широкий ужиток в розглядуваних текстах і реалізується у такому вигляді: ДВІЕ, ДВЪ, ТВА, ДВА, а також у складних числах: ДВАДЕСЕНТЬ '20', ДВАСТА '200', ДВАДЕНСЕТЕ, ДАДЕНСЕТЕ '20'. У більшості випадків у словах зустрічається на позначення числа форма ДВА, в окремих текстах маємо ТВА та ДА. Зазначений корінь ДВА відповідає вихідному іє. **dwo-*, **duwo-*, наявність початкової сполуки ДВ- свідчить про післясубстратний період, інакше між приголосними був би наявний голосний, і в цілому структура слова в результаті впливу мовлення населення Трипілля, як про це йшлося раніше, мала б відкриті прості склади типу CVCV.

Похідними від розглянутого кореня засвідчуються слова: ДВАЩЕ 'двічі', ДВОЕРІЄЩЕ 'Дворіччя', НАДВОІ 'надвоє'. У значенні 'другий' зафіксовані словоформи: ДРУЗЕ, ДРУГУ,

¹ Закінчення. Початок у Науковому віснику МГУ, вип. 9–12, 14, 15.

ДРУГА, ПОДРУГУ, а також ОБАПОЛ 'обидва'. Останнє дослівно значить 'обидві половини', *половина* тут виступає як 'одиниця'. У попередніх формах корінь має вигляд ДРУ- і може бути співставлений з вищерозглянутим ДВА. Спільним для них є початкове **da-* зі значенням 'два', а різняться корені кінцевими формантами *-*wa* та *-*ra*, що виконують роль одиниці рахунку [4].

Число *три* знаходить широкий ужиток у різних контекстах ВК, включаючи також складні кількісні утворення та похідні слова. Окрема коренева реалізація має вигляд: (д. 8) ТРИЕ СЫНОВЕ, (д. 24-В) ТРИЕ ДНІ, (д. 38-А) ТРИ СЫНИ, (д. 6-В) ОБОТРИЕ «з *трьох сторін*», а також утворення зі збірним значенням 'тричі': (д. 4-Г) ТРИЧИ, (д. 12) ТРИЩЕ. З цим же коренем появляються складні числа: (д. 6-Б) ТРИДЕСЕНТЕ '30', (д. 7-Б) ТРИДЕСЕНТЕ ЛЯТЫ '30 літ', (д. 22) ТРЫ СЕНТЕ, ТРИСЕНТОІ '300' тощо та інші класи слів: (д. 3-Б) ТРОЯНЮ «Трояновому», (д. 6-Д) ТРИЕ ДОРЕЙ «Дарій Третій», (д. 7-Д) ТРИЗНУ, (д. 11-А) ТРИГЛВУ (бог Триглава), (д. 25) ТРГЛАВЕ.

Аналіз розглянутого числа та його варіантів показав, що у всіх випадках вживається на початку слова (й кореня) сполука приголосних *tr-*, якій історично передувала форма з інтерконсонантним голосним, який у цій ненаголошеній позиції ослаб і зник. Наявність комбінації двох приголосних свідчить про післясубстратний час, тобто про період після безпосереднього впливу мови трипільців на іє. діалекти. Сполука *tr-* може в окремих випадках реалізовуватись без наступного голосного і утворювати окремий склад, в якому складотворчу функцію виконує плавний сонант /-*r*-/.

У позиції після кореня *tr-* існував в іє. прамові основотвірний голосний, який в окремих мовних гілках, у тому числі в слов'янській, фактично зник, перейшовши до кореня, або утворив післякореневу одиницю – флексію. Зафіксований у текстах ВК час вказує на реалізацію у зазначеній позиції голосних: -І, -ІЕ, -И, -Ы та -О (лише в слові ТРОЯНЮ). Наявні голосні -И та -І свідчать, що попередній /-*r*/ міг вимовлятися твердо або м'яко, включаючи позицію перед -ІЕ, де діграф позначає один голосний /'e/. Графіка також свідчить, що в цих прикладах написання -И та -Ы є тотожними і вони відображають звук /ы/.

Можна передбачити, що вимові *tr-* передувала повна форма кореня **tara*, в якій початкове **ta-* позначало 'два' (аналогічно до **da*), а наступне -*га* мало смисл 'один' (іноді виступає як 'одиниця лічби', див. вище). У цілому шляхом адитивності, типової при числоутворенні, корінь **tara* має значення 'два+один, три'. Усвідомлення людиною числа *три* відбувалося уже після наявних чисел *два* і *один*.

Наступним у ряду чисел виступає позначення кількості більше трьох одиниць, яке має назву *чотири*, утворене від додавання відомих *одиниці* до *трьох* або удвоєнням *двійки* [4, с. 90–91]. У текстах ВК зустрічаємо такі реалізації цього числа: (д. 8 /3/) ЧЕТВАРЫ ВЪЦЕ «чотири віки», (16-Б) ЧЕТРЕ ВЦЕ, (д. 19) ЧТВЪРОІ, (д. 37-А) ЧЕТВАРОІ СЕНТ ЛІАТОІ «чотири сотні літ». У структурі слова ЧЕ-ТВА-РЫ виділяємо три складові, серед яких початкове ЧЕ- виступає з палаталізованим від **k*- (< іє. **k*^v*e* 'один'), -ТВА- тотожне псл. **dwa* 'два', а -РЫ походить від іє. **ra* 'один'. У цілому слово має значення 'один+два+один, чотири', утворене шляхом адитивності. В інших наведених вище словоформах зі значенням 'чотири' наявна подібна словесна структура, хоча в окремих випадках їм властиві сильно редуковані складові.

Звернімо увагу ще на один приклад вживання числа «4»: (д. 6-Д) В ЛЯТА ДЕСЕНТЕ СТА ТШЕТАГО «*боляр-гордин*

розбив годє у літо тисяча третє», в якому, на нашу думку, останнє слово необхідно перекласти «...у літо тисяча [четверте]». Дане слово має складові ТШЕ-ТА-ГО, ідентичні з вищерозглянутими (така ж форма присутня і в текстах ВК, які подає О. В. Творогов) [6]. Незважаючи на те, що інші автори також перекладають «літо тисяча третє» (Г. Лозко, Б. Яценко), цей варіант, як вважає Сергій Піддубний, є все ж сумнівним (засвідчено в нашій бесіді).

Лар Хоругін відносно часто вживає в текстах число *п'ять*, яке реалізовано в різних варіантах: в однокореневій формі і в складних утвореннях чисел. Проілюструємо це на прикладах: (д. 8) С ПЕНТЫ ТЪМЫ «з *п'ятьма тьмами*», (д. 15-А) ПЕНТЫ КНІЗЫ «[з] *п'ятьма князями*», (д. 17-А) ПЕНТЕ СТОІ ЛЕТЕ «*п'ятсот літ*», (д. 24-Б) ПЕНТЕКРАТЫ ДЕНО «*п'ять разів на день*». У 13 випадках зустрівся корінь ПЕНТ-, в одному – ПАТ-. На місці -ЕН- історично реалізувалася носова фонема, яка з плином часу розщепилася на сполуку «голосний+н», що привело до утворення закритого складу, типового для післясубстратного часу.

Початковим у *п'ять* завжди виступає зімкнений /п-/, утворений у цьому слові в результаті впливу Трипільського субстрату в напрямі: іє. **k*^v- > *р-. У цілому корінь ПЕН- зводиться до іє. **k*^v*en-*, що позначав *руку*, яка використовувалась при лічбі. У народів у давнину *рука* позначала при лічбі як «один», так і «п'ять», а дві руки відповідно «два» і «десять». «Один і той же образ 'руки-долоні', – писав М. Я. Марр, – служив для вираження і 'одиниці' і 'двійки'. Один і той же образ 'руки-п'ятерні' служив для вираження і 'п'яти' і 'десяти' [2, с. 44]. Звернімося до позначень числа *десять* у текстах ВК.

Число *десять* засвідчено в розглядуваних текстах у таких варіантах: (д. 4-Б) ДЕСЕНТ, (7-Ж) ДЕСЪНЦЕ, (д. 8) ДЕСЕНТЪ, (д. 22) ДЕСЕНТЕ, (д. 36-Б) «*протягом десяти літ*» О ДЪЕШЕНСЕТЪ ЛІАТЕ. У словоформах наявний корінь зі значенням 'десять' структурно розпадається на три частини: ДЕ-СЕН-ТЕ, серед яких початкова ДЕ- зводиться до давнішої *da-* (із **dwa* 'два'), наступна -СЕН-, маючи в собі палаталізований анлаут, вийшла із **hen-* (< **k*^v*en* 'рука') та прикінцева -ТЕ (**ti*), що вказувала на множинність. У цілому реконструйована форма псл. **dwahenti* значить 'дві руки, десять' (пор. форму -*henti* з нім. *Hände* 'руки'). Цікаво зазначити, що, виражаючи числа *п'ять* і *десять*, у текстах ВК (і не тільки) присутні синонімічні корені, що позначають *руку* (одну і дві), і мають вигляд: ПЕН- та СЕН-. Обидва варіанти, як уже вище йшлося, вийшли із іє. **k*^v*en-* 'рука'. Хронологічно у слов'янських мовах (і в інших) ПЕН- утворився після впливу Трипільського субстрату, а СЕН-, маючи в собі результат праслов'янської палаталізації, схоже є досубстратним варіантом і, вочевидь, первинним щодо ПЕН-.

Розглянуте наймення числа *десять* знаходить подібне відображення і в складних кількісних утвореннях, наприклад: (д. 3-Б) «*п'ятнадцять віків*» ПЕНТОНАДЕСЕЧЪ ВЪЦІ, (4-Б) «*на двадцятому віці*» НА ДВАДЕСЕНТЪ ТЫСЕНЦЪ ЛЪТЪХ, ДЕСЕНТЕВЕК, (3-А) «*даємо десятину отцям нашим*» ДЕСЕТУ ОЦЪМ НАШИМ, (д. 36-Б) «*жив (правив) двадцять літ*» ЖІВЕ ДВАДЕНСЕТЕ ЛЯТОІ. Варіативним є вживання сполуки «голосний+н», в окремих формах носовий /-н/ випадає.

Проміжок числового ряду від 5 до 10 знайшов лише часткове відображення в текстах ВК, це наступні кількісні вираження: (15-А) «з *краю Семиріччя*» ОДЪ КРАЕ СЕДЪЕМРЕЦШТА (д.19) «*про святу Седмицю рік наших*» О СВЕНТЕ СЕДЪМИЦЕ

РІЕКОІ НАШІЕ, (д. 24-В) «сура на дев'ясилі» СУРЕ О ДЕВЕНТЕСЫЛЫ. Число 'сім' засвідчено у вигляді кореня СЕДЬМИ-, в якому початкове СЕ- вказує на редукований варіант вищезрозглянутого СЕН- у значенні 'рука', а –ДЬМИ- асоціюється з **tma* у значенні 'два'. В результаті слово СЕДЬМИ- має мотивацію словоутворення 'рука (п'ять)+два', тобто позначає число 'сім', утворене шляхом адитивності.

Одну реалізацію числа 'дев'ять' зустрічаємо в тексті ВК у вигляді ДЕВЕНТЕСЫЛЫ, де корінь зазначеного числа має структуру ДЕ-ВЕН-ТЕ-. Початкове ДЕ- відображає повну форму ДВА-, наступне –ВЕН-, безсумнівно, походить із **k^wen-* 'рука, один', разом ДЕВЕН- значить '2+1, три'. Кінцеве –ТЕ (= два) свідчить, за логікою речей, про множинність, тобто вказує на дубль трійки, що дає '3×3, 9'. Процес видобування цього числа відображено у фольклорі, наприклад, у виразі «тридев'яте царство» тощо.

Розглянуті вище прості кількісні одиниці в результаті адитивності утворюють складні числа типу: ДВАДЕНСЕНТЕ ('20'), ТРИДЕСЕНТЕ ('30'), а також з участю слів *сто, тисяча*: СТОІ ДВАДЕСЕНТЕ '120', ТЫСЕНЦ ПЕНТЕСЕТ '1050' та інші. Зупинимося на реалізації чисел *сто* і *тисяча*.

У текстах ВК зустрілися наступні варіанти вжитку числа *сто*: (д. 6-Б) ПО СТОІ ДВАДЕСЕНТЕ ЛЯТОІ, (д. 6-Д) В ЛЯТА ДЕСЕНТЕ СТА ТШЕТАГО, (д. 7-Ж) А ДЕСЪНЦЕ ДО СТЫ, (д. 3-А) А СЕНТУ НА ВЛАСВЕ (д. 3-Б) ПЕНТОСЕНТ ЛЯТОІ, (д. 5-А) ПЕНТО СЕНТ ЛЯТОІ, ПЕНТЕ СТА ЛЯТОІ, (д. 18-Б) ДВАСТЫ ЛЕНТА, (д. 22) ТРЫ СЕНТЕ ГРАДОУ, ТРИСЕНТОІ, (д. 29) О ТРИЕ СТА ЛЕТЕ ДО НАШЕ ДОБА, (д. 37-А) ЧЕТВАРОІ СЕНТ ЛЯТОІ. Корінь 'сто' реалізований у вигляді: СТА, СТОІ, СТЫ, СЕТ, СЕНТУ, СЕНТ, у структурі якого виділяємо дві складові: СЕН- та –ТА, що можуть бути віднесені до первісних іє. коренів: **k^wen-* та **-ta*. Із попереднього відомо, що **k^wen* має значення 'один'. Його палаталізований анлаут **sen* вживається при утворенні числа 'десять', цей же варіант зазнав ужиток у зародження числа 'сто'. Морфема **-ta* вказує на дубль, що полягає у реалізації '10×10'.

У текстах ВК зустрілися такі реалізації числа *тисяча*: (д. 7-Б) ПО ТЕМ ТЫСЕНЦ ПЕНТЕСЕТ ЛЯТЫ, (д. 7-Г) ЗА ТЕНСЕНЦ ТРИЕСТЫ ЛЯТЫ ДВАСТЫ, (д. 21) ТЫСЕНЦ ТРИЕ СЕТ '1300', (д. 22) ТЫСЕНЦЕ О КИЕГРДІЕ, ОД ЛІЕТЫ ТЫСЕНЦТРИСЕНТ. Словесна структура розглядуваного числа виглядає наступним чином: ТЫСЕНЦ, ТЕНСЕНЦ, ТЫСЕНЦІ, ТЫСЕНЦЕ, ТЫСЕНЦТРИСЕНТ. Серед цих форм розрізняємо типову зі складовими: ТЫ-СЕН-ЦЕ, де початкове ТЫ- можна співвіднести з **ta* 'два', наступне –СЕН- має значення 'рука, десять', а останнє –ЦЕ вийшло із іє. **k^we-* 'один'. Кінцева сполука –СЕНЦЕ рівноцінна розглянутій **sentā* зі значенням 'сто', а разом з початковим **ta(sen)-*, що отримало функцію 'удесятирити', виражає число '10×100, тисяча'.

Все вищезазначене вказує нам ще на один цікавий висновок щодо розвитку іє. **k^wen-* 'один' у слов'янських мовах і відображенні його у текстах ВК:

псл. **kwen-* > ІНА, ОНОІ; ЕДІНУ, ІЕДІН зі значенням 'один';

**pente* > ПЕНТЕ зі значенням 'рука-одна, п'ять';

**dasente* > ДЕСЕНТЕ 'рука-два, десять';

**sedma* > СЕДЬМИ 'рука (п'ять)+два';

**dawente-* > ДЕВЕНТЕ- зі значенням '3 (два+один)×3, дев'ять';

**sente* > СЕНТУ зі значенням '10 (рука-два)×10, сто';

**tasenta* > ТЫСЕНЦЕ '10×10×10, 1 000'.

Якщо взяти лише корінь, що позначає 'один' у числах ВК, то всі форми набувають такого вигляду: *in/on-je-, pen-, sen-, wen-*. Походження цих варіантів можуть бути зведені до єдиного псл. **kwen-* (із іє. **k^wena* 'частина, один'). Подальший аналіз форми **k^wena* дозволяє розрізнити складові **k^we-* та **-na* зі значенням дослівно 'один із **k^we-*'. Сучасні дослідження походження числа (Я. Гонда, А. Є. Супрун, В. З. Панфілов, В. Г. Таранець) свідчать, що первинним числом було 'два', з якого вийшли дві частини – одиниці. Оскільки частини позначаються через **-na*, то 'два' відноситься до кореня **k^we*. Це підтверджується позначенням числа *два* у різних іє. мовах, зокрема псл. **ǫ(ъ)va*, гот. **twa*, лат. *duo*, алб. *dii*, лит. *du*, тох. *wi*. Вочевидь, форма іє. **k^wa* > **kwa* змінилася під впливом Трипільського субстрату і отримала вигляд **dwa* > *dъva*, позначаючи 'два'. У післясубстратний період протиставлення перших двох чисел отримало вигляд: *k^wena* 'один' – *dъva* 'два'. Зародження інших чисел свідчить, що в їхній структурі значення 'два' має вигляд **dъva/da-* і т. п. (пор.: *dawente* '9', *dasente* '10'), як це подають тексти ВК.

Окрім вищезрозглянутих чисел, у текстах ВК зустрічаються позначення кількості, що виражають *невизначеність*, наприклад: МНОГАЯ, МНОГО, МНОЗІ, МНОЗІЕ, МНОЖЕСТВОІ, МНЪЖЕСТВЕНЬ, ВЛІЦЕ, МАЛЕ, які не мають особливих позначень у порівнянні до сучасних форм. До цієї групи з неясним кількісним вираженням належать форми типу ТЕМЕ, ТЕМІ, ТЕМУ і под. У перекладах автори роблять посилки на І. І. Срезневського, який вважав, що слово *тъма* в давнину мало значення 10 тисяч, проте в текстах ВК зустрічається і інший смисл, що протирічить зазначеному. Розглянемо в деталях смислову сторону вжитку в текстах ВК відмічених вище форм.

У ряді текстів слово *тъма* виражає певну кількість, хоча для нас залишається неясною ця величина, як, наприклад, у таких випадках: (д. 8) «І тоді Білояр сказав їм: почекайте. І прийшов до них з п'ятьма *тъмами* несподівано [С ПЕНТЫ ТЪМЫ] та побив ягів», (д. 4-Б) «Було там десять тем відібраних боянів кінних [ДЕСЕНТ ТЕМЕ ІЗБОРНЯ БОЯНУВ], окрім піших». Перекладачі дотримуються існуючої в славистиці точки зору, що в таких контекстах слово *тъма* має значення 'десять тисяч'. Хоча в цих же текстах зустрічаємо і значення 'багато', як її розуміє автор ВК: (д. 6-А) «І то *тъма* воїнів [ТЕМА БЯ ВОІ] була обезглавлена...». Дослідження генези числа свідчать (Ю. О. Карпенко, В. Г. Таранець), що люди, освоївши якийсь ряд, сприймають ці числа як зрозумілі, «світлі» порівняно до тих, що стоять за цим числовим рядом і сприймалися як незрозумілі, «темні», утворюючи «тъму». Вочевидь, усвоєння «нових» чисел відсувало в розумінні людей поняття «тъми», і так поступово межа дійшла в давній Русі до сприйняття кількості в «десять тисяч» як «тъми». Яку межу відображає слово *тъма* в текстах ВК, важко сказати, хоча деяке тлумачення можна дати, виходячи з наступного розуміння значення цього слова.

Слово *тъма* в окремих ситуаціях має, окрім зазначеного вище, таку семантику: (д. 2-А) «Багато біді приніс ранній холод, ... [племена] оселились *огнищанами* на землі рушити. І все те сталося за дві теми [ЗА ДВІЕ ТЕМЕ] до цього. А по тих двох темах [А ПО ТЕМА ДВЪ ТЕМІ] *варяги* прийшли», (д. 2-Б) «Пробули одну тему [ЕДІНУ ТЕМУ] і почали *городи ставити, вознища повсюди розкладати. По другій темі [ПО ДРУЗЕ ТЕМЕ] був Холод Великий, і потяглися ми до півдня*». У наведених контекстах слово *тъма* вказує на часовий відрізок, який пережили племена. Схоже, що цей час розуміється тут як 'рік'

у значенні *один* чи *два*. У цілому відлік років слов'яни робили, вживаючи слово ЛЯТОІ, наприклад: (д. 5-Б) «*І була та борня двісті літ [ДВАСТА ЛЯТОІ]*», тобто слово *літо* вживалося у значенні 'рік', означаючи відрізок часу 'від літа до літа'. Подібний принцип *pars pro toto*, коли частина заміщає розуміння цілого, мав місце і в інших народів, зокрема у германців. Як свідчать «Старші Едди», для позначення 'рік' (нім. *Jahr*) вживалося слово *Winter*, наприклад: *Er war 8 Winter alt* [1]. Оскільки германці у цей час проживали на півночі, де довгі зими і довгі ночі, то ці одиниці часу ними використовувалися при відліку відрізків всередині року (пор. нім. *Weihnachten* 'Різдво, Різдвяні дні', де *-nachten* 'ночі'). У слов'ян навпаки – відповідно вживаються слова 'літа' (= роки) та 'день' (= світла частина суток).

Події, описані в текстах ВК, торкаються частини слов'ян (венедів), що проживали на півночі на узбережжі Балтики, вочевидь, під їхнім впливом південні слов'яни (руси) вживали по відношенню до розуміння 'рік' слова *літо* та *тьма*. Таким чином, під терміном *тьма* необхідно розуміти 'рік', що дослівно значить 'від зими (холодних, «темних» днів) до зими'. Цікаво відзначити, що слово *тьма* у значенні 'рік' вжито лише у двох текстах (приклади вище), в яких говориться про великий холод у місцях проживання русів і про їх похід на південь.

Розглянуте значення *тьми* у позначенні року вважаємо надзвичайно архаїчним, і всі інші розуміння є вторинними. Кількісно це означало 365 днів, можливо, 'біля 400 днів', і, вважаємо, така кількість розуміється в текстах ВК у сполученнях *військо в п'ять чи десять тем*, хоча синонімічно зустрічаємо також реалізацію і числа *тисяча*. Подібна варіативність форм у вираженні одного й того ж значення пояснюється різними причинами, перш за все відмітними часовими зрізами в сюжеті текстів ВК, а також численним діалектним варіюванням.

Показники числа в текстах ВК зустрічаються часто в сполученнях зі словами, що позначають час. До останніх відносимо наступні словесні вираження: ІЕДІН ДЕН, ТРИЕ ДНІ, ТРИЕДЕСЕНТЕ ДЕНА, НАШЕ ДОБА, ОД ПОЛУНОЩЕ, ДО ПОЛУДЕНЕ, ДО МНОГАЯ МЪСЯЦІ, ПЕНТОСЕНТ ЛЯТОІ, СТА ЛЯТОІА, ПО ВЪЦІ ТРОЯНЮ. Як бачимо, у текстах засвідчені у значенні часу та одноразово й кількісних позначень такі слова: *день, ніч, доба, місяць, літо, вік*, а також *південь* та *північ*, що вказують на просторовий напрям.

Нарешті щодо числа, цікавим буде дієслово *лічити* (рахувати), яке має вигляд: (д. 30) «*порахувати богів*» ОЛЕЩАШЕТЬ БОЗЕ. У цьому слові розрізняємо дві частини: ОЛЕ-ЩАШЕТЬ, серед яких основним за смислом є -ЩАШЕТЬ, тобто *часеть*, споріднене з *число*. Це слово має вжиток у тексті (д. 14) «*Іх [гостинці, мито] бо честять боги і нам веліли честити їх*» ІХВА БО ЧЕЩЕ БОЗЕ І НАМО ПОВЕЛЕЩА И ЦЩТЕМО ОНЫ. Вочевидь, *честити* вживається у значенні 'рахувати, лічити'. У купців брали мито – «*сорочки честені*» СРАЩЕ ЧЕСТЕНЫ. Дослідження свідчать, що у народів використовувалися різні купівельні одиниці як *куни* (від *куниця*) у слов'ян, а також *платки* [5]. Це місце тлумачиться інакше в інших перекладачів. Так, М. В. Слатін [3, с. 87] перекладає «*чествуем мы их*», не вживаючи слово «*сорочки*» чи назву якогось іншого предмета, що був одиницею обміну. Якщо виходити із контексту в ціло-

му, то, на нашу думку, вірніше передає зміст Сергій Піддубний. У М. В. Слатіна тут говориться лише про *шанування* гостей, пор.: «*гости Радогощем чтимы*», «*гостей встречаю, чествуем мы их*», «*ибо чтить Боги и нам повелели, и чтим [мы] их*» [3, с. 87]. Фактично одна й та ж думка передається кількома фразами, і ніякої іншої інформації такий текст не несе. Трудність виникла перш за все при тлумаченні слів ГОСТИЦЫ СРАЩЕ ЧЕСТЕНЫ, присутніх у ВК (д. 14). Вважаємо, що дослівно це значить: «*гостинці, сорочки, честені*», як переклав С. Піддубний, і це ближче до істини.

У сфері лічби у слов'ян існував Числослог, який (д. 11-Б) «*рахає дні наші і говорить Богові числа свої: чи бути дню небесному, чи бути ночі і заснути*» ЧЕНСЛОБГ УЦТЕ ДНЕ НАШІА А РЕЩЕТЬ БЪГОВІ ЧЕНСЛА СВА А БОІТЕ ДНЕ СВРЗЕНІУ НИЖЕ БОТЕ НОЩЕ А ОУСНОУТЕ. У цьому ж тексті автор ВК дорікає своїм одноплемінникам у тому, що вони замість того, щоб «*руки наші утрудилась о рала свої і мечами добували нелегность нашу*», «*персти бездіяльні [товчуть] об дерево*» ПРСТЕ БЕЗДЪЯНОІ ТЛЩЕХОМЪ О ДРВЕЫ. У цілому тексти ВК свідчать, що руси користувалися числом, до того ж вони оперували великими числами і фіксували цю лічбу з допомогою зарубок на дереві.

Література:

1. Зошенко Л. М. Поняття часу та його реалізація у німецькій мові (діахронічне дослідження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Л. М. Зошенко. – Одеса, 2008. – 20 с.
2. Марр Н. Я. О числительных (к постановке генетического вопроса) / Н. Я. Марр // Языковедческие проблемы по числительным. Сборник статей. – Л., 1927. – С. 1–96.
3. Слатин Н. В. Влескнига. Исходные тексты. Буквальный перевод / Н. В. Слатин ; пер. с древнерусского, подготовка древнего текста, примечания. – Омск, 2006. – 496 с.
4. Таранец В. Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоєвропейської прамови) : [монографія] / В. Г. Таранец ; вид. 2-ге, перероб. і доп. – Одеса : АстроПринт, 1999. – 116 с.
5. Таранец В. Г. Українці: етнос і мова : [монографія] / В. Г. Таранец. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2013. – 364 с.
6. Творогов О. В. Влесова Книга // Труды отдела древнерусской литературы / О. В. Творогов. – Л. : Наука, 1990. – Т. XLIII. – С. 170–254.

Таранец В. Г. Велесова книга (историко-лингвистическое исследование). Часть 7

Аннотация. На материале текстов ВК рассматриваются наиболее употребительные и существенные для смысла числа, которые еще не были объектом нашего анализа, в частности, это простые числа и другие количественные показатели.

Ключевые слова: Велесова книга, числа, один, два, три, четыре, пять, десять, сто, тысяча, тьма.

Taranets V. Veles Book (historical-and-linguistic study). Part 7

Summary. The review of the texts of Veles Book shows the most common and important for the contents numbers that have not yet been the object of our analysis, in particular, – they are prime numbers and other quantitative indicators.

Key words: Veles book, numbers, one, two, three, four, five, ten, hundred, thousand, innumerable.